

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN DOĞUM BELGESİ: AMASYA TAMİMİ*

Yard. Doç. Dr. Serap TAŞDEMİR**

ÖZET

Bu makalede, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletleri'ne karşı başlatılan Türk Millî Mücadele hareketi içinde, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'dan Amasya'ya gelişi ve Amasya'da Millî Mücadele'nin başlangıç ateşini yakarken yaşadıkları ile "Cumhuriyetin doğum belgesi" olan Amasya Tamimi'nin ortaya çıkışı, önemi ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Amasya, Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in Doğum Belgesi.

BIRTH CERTIFICATE OF TURKISH REPUBLIC: AMASYA CIRCULAR

ABSTRACT

The theme of this paper is twofold: First, the realization, significance and influences of Amasya Circular, a Circular appeared in Amasya in 1919, which is regarded as the "Birth Certificate of Republic"; and, the second, what Mustafa Kemal happened to live and experience during the period of Turkish War of Independence after Mondros Armistice (1918), which begins with Mustafa Kemal's arrival to Amasya from Samsun, and continues with His igniting the initial Turkish War of Independence fervour among people.

Key Words: Turkish War of Independence, Amasya, Amasya Circular, Mustafa Kemal Paşa, Birth Certificate of Republic.

* Yazılara başlık koyma yazarların oldukça eski bir problemidir. Bundan 5 yıl önce Prof. Dr. Sadık TURAL'ın odasında idim. Değerli araştırmacı Dr. Zekeriya TÜRKMEN yazdığı yeni kitabını getirmişti. Kitabın adı Atatürk'ün Askerlikle İlişkisi veya benzeri bir ifade idi. Kitabın adının içeriğine çok uygun düşmesi konusunda Prof. Dr. Sadık TURAL Sayın Dr. Zekeriya TÜRKMEN'e bir öneride bulundu: Raportörlere gönderilmeden önce adının Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920) yapılmasını teklif etti. Sayın TÜRKMEN heyecanla ve derhal kabul etti. Ben hiçbir söze karışmadım ama çağrışımaları zengin bu ad beni de çok mutlu etmiştir. İsmet İNÖNÜ'nün Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşilerini İlhan TURAN 80. Yılında Lozan adıyla ilk eser gibi Atatürk Araştırma Merkezinde kitap olarak yayınladı. Bu eserin başında 20 sayfalık bir Sunuş yazısı vardır. Sadık TURAL imzasını taşıyan bu Sunuşun başlığı, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tapu Tescil Andlaşması: Lozan" idi. Bu ikisi başta olmak üzere adları güzel kitap ve makalelerin bendeki etki ve yankıları bu küçük çalışmanın adının bu şekilde olmasına yol açtı.

** İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Giriş

1815 Viyana Kongresi'nde "hasta adam" olarak nitelenip mirasın ölmeden paylaşılması gerektiğine karar verilen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yenik sayılması üzerine, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile mağlubiyeti resmen kabul etti. Artık "hasta adamın" mirasının paylaşılmasına başlanabilirdi. Bu paylaşımı sağlayan iki anlaşma yapıldı: Sykes-Picot ve St. Jean de Mavrienne. Sevr Antlaşması ise bu anlaşmaların tam olarak uygulanmasını sağlayacaktı. Ama Türk milleti bu gidişi farklı bir antlaşmayla noktaladı: Lozan. Lozan'a giden yolun başı ise Amasya Tamimiyle alınan kararlara dayandı. Bu çalışmada Milli mücadelenin ruhunu ateşleyen bu tamimin ortaya çıkışında yaşanan süreç ve tamimin önemi üzerinde durulacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezen İtilaf Devletleri temsilcileri mütareke hükümlerine uyulup uyulmadığını kontrol edip, uymayanları uyardılar¹ (Özsoy, 1999:131; Öztoprak, 1986: 59). Orta Karadeniz Bölgesi, özellikle Samsun ve Sinop civarı, maden yatakları ve stratejik konumundan dolayı İtilaf Devletleri'nin hassasiyetle takip ettikleri bölgelerden biriydi. İngilizler bu bölgedeki olayları örnek göstererek 9 Mart 1919 tarihinde 200 kişilik bir müfrezeyle Samsun'u işgal ettiler. İstanbul Hükümeti'nin yaşananlara tepkisi, bürokratik kesime ve tabi ki halka, İngilizlerle iyi geçinilmesi ve herhangi bir taşkınlığa sebebiyet verilmemesi telkininden öteye gidemedi (Özsoy, 1999: 132-133). Buna rağmen, Amiral Calthorpe 21 Nisan 1919 tarihli mektubunda, "...Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta baştanbaşa kurulan şuralarca bilhassa Türk ordusundan itibari müstakil ve fakat askeri kontrol altında devşirme asker toplanmıştır. Başkumandanlıktan çıkan talimatlarına aykırı olan bu kaçamak hareketler arzuya şayan olmaktan tamamen uzaktır; eğer bu hal derhal durdurulmayacak olursa işler ciddiyet kesbedebilir..." diyerek bölgede şuraların asker toplamalarının önlenmesini istedi (Jaeschke, 1986: 104). Hariciye Nezareti bu mektuba verdiği yanıtta o güne kadar ciddi herhangi bir asayişsizlik durumunun söz konusu olmadığını; yine de asayişin bozulmaması için Yıldırım ordularının eski kumandanı Tuğgeneral Mustafa Kemal Paşa'yı bu havalide bulunan Osmanlı Kıt'alarına umumi müfettiş tayin ettiğini bildirdi (Jaeschke, 1986: 106). Böylesi bir ortamda Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da 3. Ordu Müfettişi olarak İngilizlerin işgali² altında bulunan (Tansel, 1991: 240).ve sokaklarında Pontus çeteleri dolaşan Samsun'a geldi (Howard, 2001: 85- 86). Onun

¹ Örneğin, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, "Türk halkını teşkilatlandırıp silahlandığı gerekçesiyle Konya'da bulunan Nihat (Anılmış) Paşa'nın Yıldırım Kıt'ası Müfettişliği'nden azlini" isterken, Amasya havalisinde bulunan bir Fransız Amirali de yine mütareke şartlarının yerine getirilmediği iddiasında bulundu.

² İngilizler 16-17 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a asker çıkararak güçlerini artırdı. Bunlardan bir kısmını mütareke hükümlerine aykırı olarak iç kısımlara gönderdi.

gelmesiyle birlikte işgale karşı örgütlenmelerin merkezileştirilmesi hızlandı. 25 Mayıs tarihine kadar Samsun'da kalan Mustafa Kemal Paşanın yaptığı görüşmeler³ pek ümit verici olmadığı için (Kısaparmak, 1966: 9; Zeyrek, 1989: 467) o tarihte Havza'ya giderek 12 Haziran'a kadar çalışmalarına burada devam etti. Bu süre içinde yurt genelinde ulusal teşkilat kurulması gereğini bir genelge ile bütün komutanlara ve sivil idare amirlerine bildirdikten sonra (Borak, 2004: 283). 8 Haziran 1919 günü Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a dönmesi istenince bu beklenmedik gelişme sonucu Havza'da da güvenlik içinde olamayacağını fark ederek⁴ (Akşin, 1986: 31) karargâhı ile birlikte Amasya'ya hareket etti. (Atatürk, 2006: 16) Hüsrev Gerede anılarında yakında görevinden alınacağını bilincinde olan Mustafa Kemal Paşanın Havza'ya geldiğinde merkez olarak en uygun yerin neresi olacağı konusunda tetkikler yaptırdığını ve şu karara vardığını yazar, "*En uygun yer Amasya'dır. Burası Türklüğün ön kaynaklarından birisi... Uzun zaman şehzadelerin merkezi olması ile de merkezi idareye intibak itiyadı vardır. Şifre ile fikrini sorduğumuz Kazım Karabekir Paşa da Amasya'yı tercih ve tavsiye etti. Bunun üzerine biz Ordu Müfettişliği Karargâhı ile yola çıkarken, kendilerini Amasya'da beklediğimizi Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'e bildirdik.*" (Kutay, 1986: 24). Bu kararın ardından Haziran ayının ilk haftası Mustafa Kemal Paşanın arkadaşlarından Doktor İbrahim Tali ile karargâh yüzbaşısı Mustafa Beyler Amasya'ya gönderildi. Yeşilirmak kıyısındaki Şafak Oteli'ne yerleştikten sonra Kadı Ali Himmet ve Eytam Müdürü Ali Efendi ile görüştüler. Bu görüşmede özet olarak: "*Yabancı devletler yurda saldırıyorlar. Bu saldırılara karşı artık sivil halkın örgütlenerek direnmesi gerekir. Bir iki güne kadar Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya geleceklerdir. Onu iyi karşılayabilmemiz için şimdiden hazırlanmalıyız. Yurdu bu açmazdan ancak Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa kurtarabilir*" (Aktaş, 1973: 66-67) dediler ve Amasya halkının durumu ve düşüncüsü hakkında bilgi aldılar. Birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşa Havza'dan ayrılmadan Amasya'nın ileri gelenlerini Havza'ya davet ederek bir görüşme yaptı. Bu durum, Milli Mücadeleyi halka dayandırmanın başlangıcıydı (Aydemir, 1999: 38; Belen, 1983: 70).

³ Necip Kısaparmak, o günkü Samsun'u şu sözlerle anlatıyor: "Samsun ve çevresi Pontus eşkiyasının elinde gibiydi. Şehirde bulunan 200 İngiliz askeri, yerli Rumları şımartıyordu. Samsun'un işgal edilmek üzere olduğu havası vardı. 28 Mayıs'ta Atatürk, buradan Havza'ya hareket etti." Buna karşı Mustafa Kemal Paşa da Havza'ya geçmiş, oradaki Rum çetelere karşı koyan yerli halkı desteklemiş, Diyarbakır yöresinden getirtilen 40 katır yükü silah mekanizmalarına el koydurmuş, halka iki büyük miting yaptırmıştı. Böylece Mustafa Kemal Paşa, kendini bir mücadele insanı olarak ortaya koydu.

⁴ Merzifon'da bir İngiliz müfrezesi vardı ve bu müfrezeye gerektiğinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının hareketlerini engelleyecek, hatta onları tutuklayabilecek durumdaydı. Amasya'nın daha güvenilir bir yer olmasının da etkisiyle Mustafa Kemal ve arkadaşları 12 Haziran'da Amasya'ya geldi.

Havza'dan ayrıldıktan sonra yol boyunca halkın yoğun ilgisini gören Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını, 12 Haziran 1919 Perşembe günü Amasya'nın⁵ Gezirlik bölgesinde büyük halk topluluğu bekliyordu (Aydemir, 1999: s.40-41). Havza'dan Amasya'ya geçişinde⁶ karşılayıcılar arasında bulunan Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin: "*Paşam, bütün Amasya emrinizdedir*", sözlerine karşılık Mustafa Kemal yaptığı konuşmada: "*Memleket elden gidiyor, eğer düşman Samsun'a ayak*

⁵ Lord Kinross, Amasya'yı şöyle değerlendirmiştir: "Amasya milli bir ayaklanmanın beşiği olmaya elverişli bir yerd. Uzun ve seçkin tarihi boyunca hep özgürlük ruhuna bağlı kalmıştı. Moğol istilasından kurtularak bir süre Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmuştu. İstanbul'un alınmasından sonra da veliaht Şehzadenin Amasya'da eğitim görmesi ve şehirde valilik yapması gelenek haline gelmişti. Bu yüzden Amasya, ayrıcalıklı durumunu koruyor ve sanki İstanbul'a ders veriyormuş gibi bir duygu besliyordu... Amasya padişahların zararlı gerici etkilerinden uzak kalmış, saf İslam geleneklerini olduğu gibi koruyabilmiş, özgür bir şehirdi. Mustafa Kemal, burasının geriye değil, ileri bakan bir yer olduğunu umuyordu. Yanılmamıştı" (Lord Kinross, 2003: 209).

⁶ Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya gelmeden önce şehirde yaşananları Ahmet Demiray şu şekilde aktarır: "1919 yılı Mayıs ayındayız. Merzifon Taburundan iki İngiliz Subayı geldi. Yanlarında bir de Rum tercüman vardı. Doğruca Amasya Hapishanesi'ne gittiler. Hapislerin hepsinin serbest bırakılması için hapishane müdürünü zorladılar. Komiser (İsmail Kesin), mutasarrıfa gönderildi. Mutasarrıf geldi, Rum tercümana, ne istenildiğini sordu. Tercümanı hapishanenin önündeki taşın üstüne çıkararak, saygısız ve pervasız bir hareketle: - Hapishanenin boşaltılmasını emrediyorlar, deyince Mutasarrıf Sırrı Bey, sert bir şekilde: - Bu hapisleri buraya İngiliz Hükümeti sokmamıştır, diye bağırды. Nihayet İngiliz subayları, hiç olmazsa, Salahattin adındaki Hintli bir Müslümanla arkadaşının serbest bırakılmasını razı oldular. Bu şahıslarının karılarının, İtalyan uyuğundan olduklarından, Merzifon'daki İngilizlere başvurarak kocalarının Amasya Hapishanesinden çıkarılmasını istedikleri anlaşıldı. Fakat mutasarrıf, aynı şiddetle ısrar etti: (Hükümetimden emir almadıkça bu hapishaneden bir tek kişi çıkamaz!..) dedi. Nihayet Padişah Hükümeti'nin emri üzerine Salahattin ve arkadaşı serbest bırakıldı. Yaşanan ikinci olayı da Demiray şu şekilde iletir, "1919 yılı mayıs ayı sonlarındayız. İngiliz Temsilcisi Solter, Amasya'ya geldi. Hükümet Köprüsü'nün başında bulunan Komiser İsmail Kesin 'e Mutasarrıf Sırrı Bey'i sordu Ve hiddetle: "Malta.. Malta'ya süreceğim." diye bağırды. Ondan sonra Saat Kulesi'ne İngiliz Bayrağını astı. İngiliz bayrağını gören halk, galeyana geldi. Tek kolunu ve tek gözünü muharebe meydanlarında kaybeden Topçu Yüzbaşı Cevat, Saat Kulesi'nin altında bulunan Belediye binasına hiddetle girdi. Orada Belediye Başkanı ile beraber oturmakta olan Solter'e ve tercümanına, "Bu bayrak ne? Biz muharebe meydanlarında bunun için mi cengettik?" diye kükrerken, dışarıda, bayrağı bir an evvel indirip parçalamak için birbiriyle yarış eden halkın heyecanlı sesleri yükseliyordu. O zaman Kadı Ali Himmet Berki, gözyaşlarını dökerken, halka şöyle hitabetti: "Sakin olun kardeşlerim, Allah büyüktür. Böyle asil bir milletin memleketinde, böyle âlimler, evliyalar yatağında yabancı bayrağı dalgalanamaz." Amasyalıların bu ilahi heyecanı, Cenabı Hak tarafından duyulmuştu. O esnada çıkan dehşetli bir fırtına, İngiliz bayrağını param parça etti. Bir iki dakika sonra kutsal Amasya'da gene şanlı Türk bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Halkın galeyanı ve fırtınanın korkunçluğu karşısında şaşkına dönen Solter, hemen otomobiline binerek şehirden kaçtı" (Demiray, 1954: 132-133; Hürrem Arpacıoğlu İle Yapılan Röportaj, 1962).

basacak olursa, çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız, vatan toprağını son parçasına kadar savunmamız gerekecek.” dedi (Kutay, 1977: 139). Mustafa Kemal Paşa'yı Amasya'da karşılayanlar arasında Hacı Hafız Tevfik Efendi (Amasya Müftüsü, Meclis-i Umumi Vilayet Azası), Mutasarıf Vekili Mustafa Bey, Cemil Cahit Bey (V. Kafkas Fırkası Kumandanı), Topçuzade Mustafa Bey (Belediye Reisi), Kadı Ali Himmet Efendi, Abdurrahman Kamil Efendi (vaiz), Hoca Bahaeddin Efendi (din adamı), Mevlevi Şeyhi Cemalettin Efendi, Harputizade Hasan Efendi (eşraf), Eytam Müdürü Ali Efendi, Topçuzade Ali Bey (tüccar), Topçuzade Mahmut (fabrikatör), Hacı Mahmutzade Mehmet Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Hafız Mustafa Efendi, Şirinzade Mahmut Efendi, Melekzade Süleyman Efendi (belediye üyesi, eşraftan), Kahvecizade Mehmet Efendi, Veysibeyzade Sıtkı Bey (eşraftan, tacir), Seyfizade Ragıp Efendi (müderris, din adamı), Arpacızade Hürrem Bey (eşraftan), Topçuzade Hilmi Bey, Mehmet Ragıp Bey, Yumukzade Hamdi Efendi, Mumcuzade İsmail Hakkı Paşa, Yörgüçzade Rasim Efendi, Şirvani H. Mahmutefendizade Mehmet, Şirvanizade Bahaeddin Efendi, Müderris Mehmet Efendi, Muallim Mecdizade Sabri Efendi, Ulemadan İbadizade Mehmet, Mecdizade Ahmet, Gazeteci Mehmet Sırrı Bey, Lütfi Bey, Kurtoğlu Hasan Bey, Ulemadan İbadizade Mehmet, Komiser İsmail Bey, Komiser Muavini Osman Efendi, Polis Cemaleddin Efendi, Mehmet Ali Bey (Posta Müdürü), Abdurrahman Rahmi (Telgrafçı), Jandarma Zabiti Ziya Bey, Eşraftan Topçuzade Münir, Hacı Alizade Ahmet, Payaşızade Yahya, Tüccardan Bicanzade Süleyman, Yumukosmanzade Hüsnü, Eşraftan İlcakların Halil, Şurutuzade Tevfik, Tiryakizade Tahsin, Hacı Osmanzade Halil, Çavuşluzade Ahmet, Temiz Alizade Mehmet, Küssüz Taşanzade Ahmet, Bosnalızade Halim ve Yumukzade Ahmet Efendi vardı (Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası I, 1993: 19; Menç, 2002: 72; Özdemir, 2004: 32-33).

Amasyalılarla birlikte yaya olarak şehre giren Mustafa Kemal Paşa, Hükümet konağının büyük salonunda halka hitaben yaptığı konuşmada (Aydoğan, 2000: 84) ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin şunları söyledi: “Amasyalılar! Padişah ve hükümet, İtilaf Devletlerinin elinde tutsak bir durumdadır. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü duruma çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim. Hep beraber sevgili vatanımızı ve bağımsızlığımızı kurtarmak için bütün gücümüzle çalışacağız. Efendiler, İzmir'den sonra Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık göstermiştir. İşgal ve ilhak gibi olaylar soylu ulusumuzun kalbini parçalıyor. Yurdumuzun tamamen korunması için mitingler yaparak ulusal duyguyu çok canlı bir biçimde göstermek gerekir. Katlanması olanaksız olan bu acıklı durum karşısında hemen bir örgüt kurmak ve büyük devletlerin temsilcilerine etkili telgraflar çekmek

lazımdır. Amasyalılar! Burası, Havza'dan ötesi Pontus oluyor. Sivas'ın doğusu Ermenistan'a kalıyor. Yurdumuz, İngiliz Mandası altına giriyor. Tarihi büyük Türk ulusu, böyle bir tutsaklığı kabul edemez. Ulusumuzun tarihi onuru vardır. Sayın Amasyalılar! Memleketin her tarafında köklü çalışmalar başladı. Türk yurtseverlerin çabasıyla Batı memleketlerimizde ulusal cepheler kuruldu. Güney'de Fransızlarla işbirliği yapan Ermeniler saldırmaya başladılar. Erzurum'da Ermenilere karşı mücadele başlamıştır. Amasyalılar, ne duruyorsunuz? Burada da her türlü haklarımızı korumak üzere bir 'Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' kurmalıyız. Amasyalılar, düşmanların Samsun'dan yapacağı bir çıkarma hareketine karşı ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatani en son kayasına kadar savunacağız. Tanrı ulusumuza yenilgi gösterirse bütün evlerimizi, mallarımızı ateşe verecek ve vatani bir harabeye çevirerek boş bir çöl halinde düşmana bırakacağız. Amasyalılar, buna hep beraber yemin edelim... Zaferi kazanacağız, Vatan kurtulacaktır." (Arıburnu, 1997: 27-28; Hürrem Arpacıoğlu İle Yapılan Röportaj, 1962). 13 Haziran Cuma sabahı kalabalık bir Amasya heyetini kabul eden Mustafa Kemal Paşa, memleketin içinde bulunduğu olumlu ve olumsuz koşullar hakkında etraflıca bilgi verdi. Bu arada İttihat ve İtilaf firkalılarca sorulan sorulara; "*Ortada İttihatçılık, İtilafçılık yoktur, Memleket meselesi vardır.*", dedikten sonra kaçak gezen bazı ittihatçıları da davet ederek Amasyalıların beraber çalışmalarını sağladı. (Demiray, 1954: 137). İstanbul'da olduğu gibi Amasya'da da İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Partisi yandaşları arasında çekişmelerin ortaya çıktığı bu dönemde, ayrı partililer birbirlerine selam vermediği gibi, dışarıda da birbirlerini tanımak için sarıklarını ters bağlıyordu. (Aktaş, 1973: 64; Semerci, 1985: 121). Hüsvrev Gerede, yaşananları şöyle anlatıyor, "*...Halk durumu kavradı. Sorunun particilikle ilgisinin olmadığını, ulusal birlik, Türklük uğrunda çalışmak gerektiğini herkes anlamış oldu.*" (Hüsvrev Gerede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler, 2003: 37). O gün Sultan Beyazıt Camisi'nde vaaz veren Abdurrahman Kamil Efendi de; "*Ey ahali, Millet'in şeref ve haysiyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak için icabederse, vatanın son bir ferdine kadar ölmeği göze almak lazımdır. Artık, Padişah olsun, Halife olsun, ismi, unvanı her ne olursa olsun, hiçbir şahsın ve makamın hikmet ve mevcudiyeti kalmamıştır. Yegane çare-i halas, halkın doğrudan doğruya hakimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır. Hep beraber Mustafa Kemal Paşanın etrafında toplanarak vatani kurtaracağız.*" diyerek halkı milli mücadeleye çağırdı (Aktaş, 1973: 72). Sultan Beyazıt Camii'ndeki ateşli ve harareti vaazdan sonra harekete geçen

Amasyalılar, Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (Öztoprak, 1988: 125) kurulması için⁷ çalışmaya başladılar. Müftü Hacı Tevfik Efendi ve ileri gelenler cemiyetin kurulabilmesi için önce kendi aralarında küçük bir toplantı yaptı. Nüfuzlu ailelerin isim listesi hazırlanarak her biri evlerinde tek tek ziyaret edildi. Bunun sonucunda, 14 Haziran Cumartesi günü Atik-i Ali Mektebi'nde⁸ toplanılması sağlandı. Mustafa Kemal Paşa, toplantı esnasında arkadaşlarıyla okula gelerek cemiyetin ve cemiyette çalışmanın vatanın geleceği için taşıdığı önemden bahsedip Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışma şeklini açıkladı. Bütün bunların sonucunda Amasya'da fiilen kurulan (Sarıkoçuncu, 2002: 201; Evsile, 1998: 79). Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne maddi yönden ilk desteği Abdurrahman Kamil Efendi yıllarca maaşından artırıp bir gün gerekli olur düşüncesiyle biriktirdiği altınları bağışlayarak yaptı (Menç, 2002: 101). Atik-Ali Mektebi'nde toplanan cemiyetin başkanlığına çoğunluğun isteğiyle Müftü Hacı Hafız Tevfik Efendi⁹ seçildi (Aktaş, 1973: 74; Menç, 2002: 98). Cemiyetin seçilen diğer üyeleri ise şunlardı: Belediye Reisi Topçuzade Mustafa Bey, Sultan Beyazıt Camii Vaizi ve emekli Müftü Abdurrahman Kamil Efendi, Harputizade Hasan Efendi, Hoca Bahaeddin Efendi, Şeyh Cemalettin Efendi, Topçuzade Ali Bey, Topçuzade Hilmi Bey, Eytam Müdürü Ali Efendi, Hacımahmudzade Mustafa Efendi, Miralayzade Hamdi Bey, Kofzade Mustafa, Şirinzade Mahmut, Melekzade Süleyman, Veysibeyzade Sıtkı Bey, Seyfizade Ragıp, Yamukosmanzade Hamdi Efendi, Arpacızade Hürrem Bey (Aydoğan, 2000: 92-93; Menç, 2002: 98).

Mustafa Kemal Paşanın Amasya'ya gelişinin akabinde yaşanan olumlu havanın da etkisiyle daha önce yapılması planlanan mitingin düzenlenmesine karar verildi. Miting düzenleme sorumluluğunu üstlenen Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, tarihi 20 Haziran 1919

⁷ Bu dernekten önce Amasya'da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adında bir dernek etkinlik göstermekteydi.

⁸ Refik Necdet Aktaş, bu toplantı yerinin Selağzında bulunan kız Okulu olduğunu belirtir. (Aktaş, 1969: 3).

⁹ Hacı Tevfik Efendi, Milli Mücadele'yi sarsan iç ayaklanmalardan Zile isyanı sırasında da belinde silah milis kumandanı olarak savaştı. Zile ve Yenihan'da iç ayaklanmalar başladığında Mustafa Kemal Paşa, o tarihte Beşinci Kafkas Tümen Komutanı olan Kaymakam (Yarbay) Cemil Cahit Bey'e bu tehlikeli ayaklanmanın "bütün imkanları kullanarak bastırılmasını" emretti. Eldeki bütün imkanları kullanarak ayaklanmayı bastırılmayacağını anlayan Cemil Cahit Bey ise Hacı Tevfik Efendi'den yardım istedi. Öncelikli olarak aile yakınlarından başlayarak milis kuvvet oluşturan Tevfik Efendi, ayaklanma sona erene değin cepheden ayrılmadı. Ancak, bu sırada zattürreye yakalanan Tevfik Efendi, hem müftü hem de Müdafaa-i Hukuk Amasya Heyet-i Merkeziyesi reisi iken 1921 yılı kasım ayında vefat etti. (*Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, 1973: 257-258).

Cuma günü olarak belirledi ve sancağın bütün köylerini mitingden haberdar etti. Toplu olarak kılınan Cuma namazından sonra kalabalık grup miting alanına toplandı. Amasya halkı, yaklaşık 30 bin kişinin katıldığı bu mitingle Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde “Ya İstiklal, Ya Ölüm” parolasıyla milli mücadeleye her türlü desteği vereceğini gösterdi (Kılıç, 2004: 3). Amasya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti’nin çalışmaları bunlarla da sınırlı kalmadı. Kurulduğu günden itibaren her tür fedakarlıkta bulunarak kendi ilçe ve bucaklarında yeni şubeler açtı (Aydoğan, 2000: 94-95) Cemiyet o günlerde İstanbul Hükümeti’ne, “Biz Amasyalılar, Mustafa Kemal’in etrafında toplanarak vatanımızı, hürriyetimizi, istiklalimizi kurtarmaya yemin ettik.” diye bir telgraf çekti (Demiray, 1981: 1, 5). Özellikle cemiyet üyelerinin toplumun değişik kesimlerinden ve bölgenin hatırı sayılır nüfuzlu kişilerinden olması Mustafa Kemal Paşanın güvenli bir ortamda çalışmasına ve Amasya Tamimi’nin oluşmasına katkı sağladı. Söz konusu cemiyet aracılığıyla toplumun nabzı tutularak yöre halkının teşkilatlandırılması mümkün oldu. Ayrıca cemiyet, topladığı yardımlarla birçok bölgede Milli Mücadeleye destek olup moral verdi (Aydoğan, 2000: 94-95).

Her fırsatta Mustafa Kemal Paşanın çalışmalarını engellemeye çalışan İstanbul Hükümeti’nin başvurduğu tedbirlerden biri de postanede çalışan müdür ve personeli –Mustafa Kemal Paşa’yı Amasya’ya gelişinde karşıladıkları için- görevlerinden azlederek yerlerine Tokat Posta Müdürlüğü’nden eleman takviye etme gayretiydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu duruma karşı çıkarak Tokat’tan gelecek personelin postaneye sokulmaması için: “Telgrafçı arkadaşlarına selamlarımı söyle. Ben vazifelerine devamlarını istiyorum! Tokat’tan gelecek olanlar postaneye sokulmayacaklardır.” emrini verdi (Erden, 1989: 42-43). Bununla birlikte, hem düzenli haberleşmenin sağlanması hem de telgrafhanenin kullanılmasının engellenme olasılığına karşın Saraydüzü Kışlası’na telgrafhane hazırlandı. Telgrafçı olarak Amasya Telgrafhanesi’nde görevli Abdurrahman Rahmi Efendi görevlendirildi (Kılıç, 2004: 51; Erden, 1989: 51).

Çalışmaların bir program dahilinde yürütülmesi için Mustafa Kemal Paşa aralarında kolordu komutanları da bulunan en güvenilir dostlarını düşmana karşı direnme tedbirleri almak ve gerekirse Anadolu’da fiili bir yönetim kurmak amacıyla Amasya’da gizli bir toplantıya çağırdı (Sonyel, 1995: 80). Toplantıya katılan eski Donanma Bakanı Rauf Bey, XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ve III. Kolordu Komutanı Albay Refet

Bey¹⁰ Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Haziran'da hazırlanan¹¹, hatta Trakya'ya bildirilen metni imzaladılar.¹² Konya'da bulunan Ordu Müfettişi Cemal Paşa ile Erzurum'da Kazım Karabekir Paşa da telgrafla gönderilen metni onayladılar (Aybars, 2002: 149). Hazırlanan tamim sivil ve askeri makamlara şifreli olarak iletildi. İstanbul'da bulunan bazı kişilere bu kararlarla birlikte bizzat Mustafa Kemal Paşanın yazdığı bir de genel mektup yollandı. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta mektup yazdığı kişileri ve mektubun içeriğini, "...Kendilerine mektup yazdığım kimseler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafia Nazırı idi), Sulh ve Selamet Fırkası Başkanı Ferit Paşa, Cami Bey, Ahmet Rıza Bey. Bu mektupta söylediğim noktaları özet olarak tekrar edeceğim: 1. Yalnız mitingler ve gösteriler, büyük gayeleri hiçbir vakit gerçekleştiremez. 2. Bunlar ancak milletin bağrında fiilen doğan ortak güce dayanırsa kurtarıcı olur. 3. Zaten acı olan durumu tehlikeli şekle sokan en etkili sebep, İstanbul'daki muhalif akımlar ve milli davayı zararlı bir şekilde yüzüstü bırakan siyasi ve gayri milli propagandalarıdır. Bunun cezasını, vatanımız aleyhinde fazlasıyla görmekteyiz. 4. Artık İstanbul Anadolu'ya hakim değil olmak mecburiyetindedir. 5. Size düşen fedakarlık pek büyüktür." (Atatürk, 2006: 25) sözleriyle açıkladı. Böylece 22 Haziran 1919'da Amasya'da hukuken olmasa bile fiilen milli iradeye geçildi. Amasya Tamimi de bunu belgeleyen vesika olarak tarihteki yerini aldı (Kodaman, 1986: 10). Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk'ta "18 Haziran 1919 tarihinde, Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulanma zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki, o nokta, Anadolu ve Rumeli'deki milli

¹⁰ Albay Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde "Anadolu İhtilali" bildirisinin müzakeresi yapıırken konuşmaların sonuna doğru gece 23 civarında bu topluluğa Samsun'dan gelerek katıldı. (Aktaş, 1969: 3).

¹¹ Mustafa Kemal Paşa bu metinde ulusal bağımsızlığa ve yurdun bölünmezliğine son vermek isteyen İtilaf Devletleri'nin çalışmaları karşısında merkez hükümetin tutsak ve güçsüz durumda olduğunu; ulusun alnyazısının bu hükümete teslim edildiği takdirde sonucun yok olmaya boyun eğmek anlamı taşıdığını; Anadolu halkının ise ulusal bağımsızlığı sağlamak için tek vücut haline geldiğini bildirir. Asker ve sivil yöneticiler de Anadolu'daki bu hareketin etrafında birleşmiştir. Bunun sonucunda bütün Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk ı Milliye ve Reddi İlhak derneklerinin birleştirilerek güçlü bir merkez kurulu oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kuruluşun İstanbul'un denetiminden ve yabancı devletlerin sözü geçerlilik ve etkisinden özgür hareket edebileceği ve sesini tüm dünyaya duyuracak şekilde Anadolu'nun merkezinde, en uygun yer olan Sivas'ta açılması uygun görülmüştür. (Vesika: 19, 18.6.1919) (Atatürk, 1989: 1220-1221).

¹² Milli direnişin hedeflerini ve araçlarını saptayan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi dışında, ortada bir de "tutanak" diye bilinen iki sayfalık başka bir belge vardır. Toplantıya katılan komutanların ve bazı görevlilerin ortaklaşa imzalarını taşıyan bu metin altı maddeden oluşmaktadır. Mustafa Kemal Paşa imzalı tamim metninde ise o günkü şartlarda bir iç talimat olan son üç madde yer almamıştır. (Özdemir, 2004: 62).

teşkilatları birleştirerek, bir merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta genel bir milli kongre toplamaktı. Bu gayenin gerçekleştirilmesi için yaverim Cevat Abbas Bey 21/22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da yazdığım genelgenin esas noktaları şunlardı” (Atatürk, 2006: 21) diye açıklayarak Belge 26’da maddeleri verir.¹³

Cemal Kutay Amasya Kararları'nın imzalandığı gece sabaha kadar süren bir toplantının daha yapıldığını ve protokole geçmeyen bir

¹³ 1- Vatanın tamamıyeti ve milletin istiklali tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz İtilaf Devletlerinin tesir ve murakebesi altında mahsur bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi madım tanıttırıyor. Milletın istiklalini, gene milletin azm ü ve kararı kurtaracaktır. Milletın hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve mürakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu milli üzerine bilvücuğ Sivas'ta milli bir kongrenin serian in'ikadı tekarrrür etmiştir. Bu maksatla, teknil Vilayat-ı Osmanıye'nin her lıvasından fırka ihtılafatı dikkat nazarına alınmaksızın muktedir ve milletin itımadına mazhar üç kadar zatın süratle yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtımale karşı bunun bir sırrı milli halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lazımdır. 2- Vilayet-i Şarkıyemiz namına 10 Temmuzda Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için mezkür vilayetlerin Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntehap azalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilayati sairemizin murahhasları da Sivas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum Kongresinin azası da tensip edeceği zamanda içtima-ı umumiye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir. 3- İşbu mevadda göre murahhasların Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyetleri ve Belediye riyasetleri ve suver-i saire ile intıhabı iletahrikleri hakkındaki delalet-i aliye-i vatanperverlerini ve isimleriyle zaman-ı hareketleriniş'arını istirham eylerim. (Atatürk, 1989: 1232-1233.)4- Bu mukarreratın tatbikatına Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, XIII. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Cevdet ve III. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canık Mutasarrıfı Hamit Bey, II. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, XII. Kolordu Kumandanı Miralay Salahattin Bey, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da XVII. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askeri mühim zevat tarafından çalışılacaktır. Bundan başka sadr-ı esbak Müşir Ahmet izzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve ayan azasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikir ve mütalaaları alınacaktır. 5- Redd-i ilhak ve Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmesi Posta ve Telgraf Umum müdürlüğünden tamim edilmiştir. Bu husus suret-i kat'iyyede reddedilerek muhaberatin behemehal serbestçe temini için tezahüratta bulunularak muhaberatin temin edilecek ve temin edilinceye kadar tezahürata devam olunacaktır. 6- Teşkilat-ı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiç bir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olacak düşman işgal hareketi umum orduyu alakadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafaa-i memlekete müştereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat kat'iyyen elden çıkarılmayacaktır (Cebesoy, 2000: 93-94).

“mahrem madde”nin kabul edildiğini ve maddenin içeriğinin daha sonra sadece Kazım Karabekir Paşaya iletildiğini belirtir. (Kutay, 1986: 20; Şakir, 1938: 209-211). Falih Rıfkı Atay da *Çankaya* adlı eserinde bu görüşe değinir: “*Amasya Antlaşmasının hiç açıklanmayan bir gizli maddesi vardır. Bu maddeye göre Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Fuat Paşalarla Rauf Bey bir milli hükümetin ilk kadrosu olarak tesbit edilmiştir.*” (2004: 196) Hikmet Özdemir ise Mustafa Kemal Paşanın kişiliği göz önüne alındığında böylesi bir kararın onun düşünce yapısına uygun düşmeyeceğini, olsa olsa bir yakıştırmadan ibaret kalacağını ileri sürdü (2004: 48).

Amasya Tamimi, Mustafa Kemal Paşanın daha önce askeri kumandanlara ve mülki amirlere gönderdiği tebliğ ve tamimlerle, halka açıkladığı konuların bir program ve karar halinde sunulmasıdır (Eroğlu, 1973: 858). Samsun’a hareket ederken kendisine ordu müfettişi¹⁴ görevi nedeniyle verilen yetki ve sınırları tamamen aşan Mustafa Kemal Paşa, bu tamim ile, İstanbul’daki padişaha, onun hükümetine başkaldırarak milli bir devlete gidişin başlangıcını oluşturdu. Başka bir deyişle, vatani kurtarma yanında halk egemenliğine dayalı gelecek rejimin olanaklarını hazırladı (Irmak, 1988: 519; Kili, 2001: 53). Ve milletçe milli mücadelenin lideri olarak tanınmaya başladı (Cebesoy, 1956: 550).

Mondros Mütarekesi’nden sonra, düşman istilasına karşı kurulmuş olan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye, Edirne Trakya-Paşaeli Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk, Reddi İlhak gibi dernekler¹⁵ daha çok mahalli tarzda olmasına rağmen Amasya Tamimi, Anadolu’da kurtuluş hareketlerini tek elden düzenleme yolunda milli bir birliğe yol açarak ulusal bir kongrenin toplanmasını öngördü (Eroğlu, 1973: 119). Amasya’da çağrısı yapılan bu toplantıyı (Sivas Kongresi) kendisinden sonra yapılan kongrelerden ayıran ana özelliği İstanbul Hükümeti’ne doğrudan doğruya bir meydan okumayı içermesidir (Mango, 2004: 277) Bundan dolayı, Amasya Tamimi “siyasî inkılâbın, dolayısıyla inkılâpların” başlangıcıdır (İlhan, 1985: 321).

22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi aynı zamanda Anadolu’da yeni bir iktidar odağının ortaya çıkmasıdır. İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetlerinin iktidarının yanında oluşan bu yeni iktidar kısa sürede

¹⁴ III. Ordu müfettişliğine Sivas’ta bulunan III. kolordu ile Erzurum’da bulunan XV. kolordu bağlıydı. (Türkmen, 2001: 111).

¹⁵ Halkın büyük bir çoğunluğu 600 yıllık bir maziye sahip olan saltanata bağlılığını devam ettirirken, artık padişahın ve İstanbul’daki hükümetin bağımsızlık konusunda bir şey yapamayacağını kavramıştı. Bunun en açık ifadesi Mütarekeden hemen sonra başlayan işgallere karşı Müdafaa cemiyetlerinin kurulması ve protesto mitinglerinin yapılmasıdır (Ünal, 1988: 112).

gücünü göstererek hem İstanbul Hükümeti'yle hem de Anadolu'da dolaşan yabancı temsilcilerle ayrı ayrı masaya oturarak varlığını kabul ettirdi (Özdemir, 2004: 117).

Amasya Tamimi'ndeki en önemli maddelerden biri, durum ne olursa olsun askeri ve milli teşkilatın ortadan kaldırılmayacağı kararıydı. Bundan dolayı, kumanda hiçbir suretle terk edilmeyecek ve başkasına bırakılmayacaktı. Vatanın her hangi bir yerinin düşman istilasına uğraması bütün orduyu ilgilendirdiği için kumandanlar birbirlerini derhal bilgilendirecek, silah ve mühimmat kesinlikle elden çıkarılmayacaktı. Böylece ordu Mondros Mütarekesi'nden sonra imzalanması istenecek asıl anlaşmanın ağır şartlarını kabul etmeyeceğini, hükümet emrinden uzaklaşarak bir anlamda ondan bağımsız davranacağını ilan etti.

Bu kararların uygulanması içinse Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, XIII. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Cevdet ve III. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Beyler, Samsun Mutasarrıfı Hamid Bey, II. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa (Mersinli), XII. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da XVII. Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askeri yetkililer çalışacaktı (Gökbilgin, 1959: 145-146). Amasya Tamimi'nin bu maddesi bir yandan askeri bürokrasiye yönerge niteliği taşıırken, öte yandan da merkezi hükümete isyan söz konusudur. Çünkü 6. maddede, "Teşkilat-ı askeriye ve milliye hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiç bir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır." ibaresi yer almaktaydı. İstanbul'dan gelen emirlerin dinlenmemesi ise Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesine¹⁶ karşı gelmek, ona meydan okumak yani isyan demekti (Kuran, 1986: 47). 5. maddedeki Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin telgraflarının postanelerde çekilmemesi hakkındaki karar da aynı nitelikteydi.

Mustafa Kemal Paşa, padişahın güttüğü siyasete bütünüyle aykırı (Kuran, 1988: 16) olan Amasya Tamimi ile bir anlamda Osmanlı ve İtilaf tezlerinden ayrılan Anadolu'nun programını açıkladı: Ülkenin, ulusun ve devletin tam bağımsızlığı. Eş deyişle, vatanın bir bütün olarak korunması şartıyla milletin bağımsızlığının feda edilmesi görüşünün peşinen reddi. Bu temel amaç, ilk bağımsızlık bildirisini niteliğindeki Amasya

¹⁶ Mondros Mütarekesi'nin 20. maddesi: Beşinci madde gereğince terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silah, cephane ve nakil vasıtalarının kullanma tarzına ait verilecek malumata riayet olunacaktır.(Madde 5: Hudutların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için, lüzum görülecek askerî kuvvetten fazlasının derhal terhisi.

Tamimi'nde belgelendikten sonra, bölgesel kapsamlı Erzurum Kongresi'nce de benimsendi. Sivas Kongresi kararları ile Misak-ı Milli metninde de "istiklal ve serbesti-i tammeye mahzar olmak üssülesası" şeklinde tanımlandı (Tanör, 2002: 58-59).

Amasya Tamimi, aynı zamanda, işgaller karşısında gösterilen yerel direniş hareketlerinin ulusallaşması/merkezileşmesi yolundaki çalışmalara geçişin başlangıcıdır. Çünkü, ulusal önderliğin doğduğu yer burasıdır. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat, Refet, Rauf Beylerle telgraf hattındaki yüksek komutanlardan (Kazım Karabekir Paşa, Mersinli Cemal Paşa) oluşan Amasya grubu, yerel önderlerden farklı olarak sorunları ve çözümleri ulusal ölçekte ele alarak¹⁷ millet iradesine bağlı meşruluk anlayışı oluşturdu (Tanör, 2002: 320).

Milli irade kavramı Türk anayasa gelişmelerinde tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ve eylemli olarak ilk kez Amasya Tamimi'nde ortaya atıldı (Kili, 2001: 53). Tamimde bunu sağlayan, "*Vatanın tamamıyeti, milletin istiklali tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz İtilaf Devletlerinin tesir ve murakebesi altında mahsur bulunduğundan, deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Milletin istiklalini gene milletin azmü kararı kurtaracaktır. Milletin halü vaz'ını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirebilmek için her türlü tesir ve murakabeden azade bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir.*" (Cebesoy, 2000: 93-94) maddesiydi. Bu maddede aynı zamanda bir değerlendirme yapılarak kurtuluşun çareleri millete açıklandı.

Amasya Tamimi'ndeki "teşebbüsât ve icraatın...şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması..." maddesiyle İngiliz ve /veya Amerikan mandasına dayanarak kurtuluşa ulaşma yerine ulusal topraklar üzerinde ulusa dayalı bir mücadeleye karar verildiği, milli iradenin ve buna dayalı siyasal örgütlenmenin egemen kılınmasıyla aynı zamanda gelecekte kurulacak devletin esasları da belirlendi (Tanör, 2002: 388). Bundan da önce mücadelenin strateji ve yöntemi çizildi: Ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulan Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri, belediyeler, her mutasarrıflıktan halkın güvenini kazanmış üçer delege, temsilci seçerek Sivas'a gönderecek, orada toplanılacak, ulusal kongre oluşturulacaktı. Bu bir

¹⁷ Ali Fuat Cebesoy da anılarında Amasya kararlarından önce ülkedeki benzer çalışmaların yerel ölçekte kaldığını ifade etmiştir, "Fakat Amasya içtimai ve mukarreratının ehemmiyet ve hususiyeti çok başkadır. Münferit ve muntikevi teşebbüsler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklal ve vatanımızın uğradığı tehlike etrafında müttehit olduğu gerek harice ve gerekse dahile gösterilmiştir. "Mukaddes İttifak" adını verdiğim Amasya Mukarreratı toplayıcı bir ruh taşımaktadır. Şunu hemen ilave etmeliyim ki, bunun başlıca amili de Mustafa Kemal Paşa'dır." Cebesoy, Amasya Tamimi'nin ulusallığına ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu mücadelenin lideri olarak kabulüne dikkati çekmiştir (Cebesoy, 2000: 96).

genel seçim değildi, ama dolaylı da olsa bir seçime dayanıyordu (Kili, 2001: 54). Türk milletini vatanını korumaya ve bağımsız yaşamaya çağıran bu tamim ile egemenliğin kaynağının değişerek padişah iradesinden millet iradesine geçileceği ilan edilirken aynı zamanda kozmopolit Osmanlı politikaları yerine milli şahsiyet düşüncesi ön plana geçti. (Kodaman, 1986: 10; Feyzioğlu,1999: 6-33). Başka bir deyişle, Amasya Tamimi ile devrimin temel prensibi olarak milliyetçilik akımı öne çıkarıldı. Bu tamimle birlikte milliyetçilik, milli mücadelenin esası, özü, temel yapısı; milleti harekete getiren, ona milli bilinç ve vicdanının sesini duyuran politik tutumun hedeflerini gösteren prensip oldu (Eroğlu, 1973: 863-864).

Sonuç

Almanya ve müttefikleri safında I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti, çeşitli cephelerde, özellikle Çanakkale'de zaferler kazanmasına rağmen yenildi ve devletin varlığı, 1918 yılında emperyalist devletlerle imzalanan Mondros Mütarekesi ile fiilen sona erdirildi. Çözüm olarak hükümet ve padişah İtilaf Devletleriyle anlaşma ya da devletin geleceğini onların insafına bırakmayı uygun bulurken, aydınların kurtuluş çaresi olarak düşündüğü diğer iki seçenek İngiliz veya Amerikan mandasıydı. Anadolu insanının hedefi ise Türk vatanının bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasıydı.

Osmanlı Devleti adına Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Rauf (Orbay) Bey, anlaşmanın kendisi ve Osmanlı Devleti için bir başarı olduğunu: *"Bu mütareke ile devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tümüyle kurtarılmıştır. Bu mütareke, galip ile mağlup arasında yapılmış bir mütareke değil; savaş halinden çıkmak isteyen denk iki devletin aralarındaki düşmanlığı durdurmaları durumu gibi bir şeydir."*sözleriyle dile getirirken, Sadrazam İzzet Paşa'da valiliklere çektiği telde mütarekeyi başarı olarak değerlendirdi (Aybars, 2002: 80). Mondros Mütarekesi'nin Türkiye'nin felaketi olduğunu görerek Doğu Sorunu karşısında resmi Osmanlı tezinden farklı bir çözüm öneren ve bunun için savaşmayı göze alan -tek kişi değilse de- ilk kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. (Tunaya, 201986: 11).

Türk milleti, Anadolu ve İstanbul arasındaki farkı gören Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aracılığıyla, yeni çözüm yolunu ülke geneline ve tüm dünyaya Amasya şehrinde ilan edilen Amasya Tamimi ile duyurdu: ekonomik ve siyasal açıdan tam bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Ümmet düşüncesinden millet düşüncesine geçişle birlikte vatanının kurtuluşu da ulusal güçlere dayandırıldı. Sivas Kongresi'ne davetiye niteliği taşıyan Amasya Tamimi ile Ulusal birlik ve

beraberlik sağlanırsa tüm zorlukların üstesinden gelineceği düşüncesi hayata geçti. Ulusu harekete geçiren bir uyarı ve uyanış olan Amasya Tamimi, ulusal birlikteliği sağlayarak Türk milletinin kurtuluş mücadelesinin başladığını müjdeledi.

Amasya Tamimi'nin yayınlanmasından sonra, 26 Haziran 1919 günü Amasya'dan ayrılarak Tokat, Sivas, Erzincan yoluyla 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a giden Mustafa Kemal Paşa,¹⁸ 8-9 Temmuz 1919'da askerlik mesleğinden istifa etti (Aydınel, 1993: 308-309). Devam eden süreçte kongreler dönemi yaşandı. Erzurum Kongresi'ni Sivas Kongresi izledi. Bu kongreden sonra seçilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi, Damat Ferit Paşa hükümetini İstanbul'da meşru ve milletin arzularını benimseyen ve bunların yerine getirilmesine çalışan bir kabine kuruluncaya kadar tanımayarak saray ve Babıali'ye karşı varlığını kanıtladı. Çalışmaların da etkisiyle 2 Ekim 1919'da Ferit Paşa kabinesi düştü. Kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Heyeti Temsiliye ile görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı görevlendirdi. Salih Paşa, maiyetinde padişah yaverlerinden Albay Naci Bey olduğu halde 15 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla Samsun'a ve 18 Ekim 1919 tarihinde de görüşme yeri olarak kararlaştırılan Amasya'ya geldi (Ünat, 1961: 359). İmzalanan protokolle Milli Mücadele hareketini -İtilaf devletlerinin de baskısıyla- engellemeye çalışan İstanbul hükümeti, bir bakanını asi ve maceraperest olarak kabul ettiği Mustafa Kemal Paşanın ayağına göndererek, Amasya Tamimi'nden dört ay sonra onun varlığını yine aynı şehirde onayladı (Zeyrek, 1989: 473) Ve Amasya şehri Cumhuriyet döneminde de, Türkiye'nin bağımsızlık belgesi olan Amasya Tamimi'nde alınan kararların uygulanmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında tarihi bir rol üstlendi.

Amasya Tamimi'nde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" sözleriyle ifade edilen tam bağımsız Türkiye ideali, Cumhuriyet döneminde yapılan anayasaların temel felsefesi olarak kabul edildi. 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" sözleriyle günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'nin temel felsefesini taşımaya devam etmektedir.

¹⁸ İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe, bununla ilgili olarak hükümetine bildirdiği raporunda: "Mustafa Kemal iyi niyetle atanmıştı. Samsun'a vardktan sonra kendisini milli ve yabancılara düşman bir merkez yaptı. Dönme emrine uymadı. Rauf da tehlikelidir. En önemli mesele barışı mümkün olduğu kadar çabuk yapmaktır." dedikten sonra ayrıca bir de not düşmüştü: "Mustafa Kemal Malta'ya götürülmelidir". (Sarhan, 1993: s. 341.)

Kaynakça

“Samsun’dan Sonra Amasya’da İndirilen İlk Darbe”, Hürrem Arpacıoğlu İle Yapılan Röportaj, **Ulus**, 19 Mayıs 1962.

AKŞİN, Sina, “Amasya Toplantısı ve Amasya Kararlarının Mahiyeti”, *I. Milli Mücadele’de Amasya Sempozyumu 20-22 Mayıs 1986 Amasya*, Eser Matbaası, Samsun, 1986, s. 30-35.

AKTAŞ, Refik Necdet, “50 Yıl: 19 Mayıs 1919-19 Mayıs 1969”, **Milliyet**, 27 Mayıs 1969.

AKTAŞ, Refik Necdet, **Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1973.

Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası I, TBMM Yayınları, Ankara, 1973.

ARIBURNU, Kemal, **Sivas Kongresi: Samsun’dan Ankara’ya Kadar Olaylar ve Anılar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk- Söylev :Vesikalar- Belgeler**, Cilt: 3, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1989.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, (Yay.Haz.: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya, Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2002.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu’da Kuva-yi Milliye Hareketi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

AYDOĞAN, Erdal, **Samsun’dan Erzurum’a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1983.

BORAK, Sadi, **Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kırmızı Beyaz Yayınları, Ankara, 2004.

CEBESOY, Ali Fuat, "Mustafa Kemal, Milli Lider", **Belleten**, XX/80 (Ekim 1956), s. 549-555.

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

DEMİRAY, Ahmet, **Resimli Amasya Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1954.

DEMİRAY, Ahmet, "Mustafa Kemal ve Amasya", **Yeni Tanın**, 22 Haziran 1981.

ERDEN, Abdurrahman Rahmi, **Makine Başında Mustafa Kemal'le Amasya'da Onbeş Gün: Hatırat**, (Yazan: Turgut Fethi), İstanbul, 1989.

EROĞLU, Hazma, "Amasya Tamimi'nin Hukuki ve Siyasi Önemi", **VII. Türk Tarih Kongresi 25-27 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s. 853-864.

EVSİLE, Mehmet, "Amasya Tamimi ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/40 (Mart 1998), s. 69-96.

FEYZİOĞLU, Turhan, **Türk Milli Mücadelesi'nin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, **Milli Mücadele Başlarken: Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresi'ne**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.

HOWARD, Douglas A. , **History of Turkey**, Greenwood Publishing Group Incorporated, Westport, CT, USA, 2001.

Hüsrev Gerede'nin Anıları: **Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler**, (Yay. Haz.: Sami Önal), Literatür Yayınları, İstanbul, 2003.

IRMAK, Sadi, "Milli Mücadele'de Yurt ve Dünya", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IV/12 (Temmuz 1988), s. 517-520.

İLHAN, Suat, "Türk Kurtuluş Harekatının Safhaları ve Çağdaşlaşmaya Etkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/2 (Mart 1985), s. 319-326.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, 2. Bsk., (Çev.: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

KILIÇ, Mehmet, **Amasya Genelgesi ve Protokolü**, T.C. Amasya Valiliği, Amasya, 2004.

KISAPARMAK, Necip Güngör, **Milli Eğitim Cephesiyle Amasya**, Kardeş Matbaası, 1966.

KİLİ, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2001.

KODAMAN, Bayram, "İstiklal Beyannamesinin İlanı İçin Neden Amasya Seçilmiştir", **67. Yılında Amasya Tamimi**, (Haz.: Hüseyin Menç), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 1986, s. 7-10.

KURAN, Ercüment, "Milli Mücadele'de Amasya Tamimi'nin Önemi", **Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu**, Amasya Valiliği, Amasya, 1986, s. 46-50.

KURAN, Ercüment, "Türk Tarihinde Milli Egemenlik Kavramı-1919-1924 Dönemi-", **Atatürk'e Armağan**, (Yayına Haz: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman ve Mustafa Özbacı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1988, s. 13-28.

Kurtuluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları, (Haz.: Cemal Kutay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973.

KUTAY, Cemal, "Amasya Protokolündeki Gizli Madde", **67. Yılında Amasya Tamimi**, (Haz.: Hüseyin Menç), Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 1986, 16-20.

KUTAY, Cemal, **Kurtuluş Savaşı'nın Maneviyat Ordusu**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1977.

LORD KINROSS, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar, İstanbul, 203.

MANGO, Andrew, **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, (Türkçesi: Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

MENÇ, Hüseyin, **Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar, Belgeler, Portreler**, Gen. 2. Baskı, T.C. Amasya Valiliği Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Amasya Belgelerini Yeniden Okumak**, Amasya Valiliği, Amasya, 2004.

ÖZSOY, Osman, **Saltanat'tan Cumhuriyet'e Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1999.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Karadeniz'de Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", **Atatürk'e Armağan**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1988, s.121-139.

ÖZTOPRAK, İzzet, "Mustafa Kemal'in Çalışmalarında Amasya Tamimi'nin Belirtileri", **Milli Mücadele'de Amasya Sempozyumu**, Amasya Valiliği, Amasya, 1986, s. 59-71.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

SARIKOYUNCU, Ali, **Atatürk, Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

SEMERCİ, Ahmet, **Amasya Tamimi (21-22 Haziran 1335)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1985.

SONYEL, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ŞAKİR, Ziya, **Atatürk: Büyük Şefin; Hususi- Askeri- Siyasi Hatıraları**, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1938.

TANÖR, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul., 1991.

TUNAYA; Tarık Zafer, "Tarihin Yolu Nasıl Keşfedilir? Atatürk ve Osmanlı Mirası", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 3-20.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

UNAT, Faik Reşit, "Amasya Protokolleri", **Tarih Vesikaları**, Cilt:1, 3 (18). Sayı (Mart 1961), s. 359-365.

ÜNAL, Mehmet Ali Ünal, "Amasya Protokolleri ve Atatürk'de İstiklal Düşüncesi", **Atatürk'e Armağan**, (Yayına Haz: Mehmet Sağlam, Bayram Kodaman ve Mustafa Özbacı), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 1988, s. 109-119.

ZEYREK, Şerafettin, "Amasya Mülakatı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, V/14 (Mart 1989), s. 467- 477.